

KÜLÖNLEGES VADKANAGYAR AMULETT A BÜKKÁBRÁNYI BÁNYÁBÓL

Németh Attila

Herman Ottó Múzeum, Miskolc

Absztrakt: 2017 óta folyamatosan zajlik egy vaskori település feltárása a bükkábrányi bánya területén. A lelőhelyen több régészeti korszak is képviseltette magát, a leggazdagabb azonban a vaskor volt, egy Kr. e. 4–3. századra tehető településsel. Az előkerült falu jellegzetessége a szkíta és a kelta anyagi kultúra nagymértékű keveredése. Szembeötlő a település gazdasági emlékeinek sokasága, amely fejlett iparról árulkodik. Időben és jellegében is hasonlóságokat mutat a Sajópetri-Hosszú-dűlő lelőhelyen feltárt kelta teleppel, ahol ugyancsak kimutatták a szkíta tárgyi emlékek továbbélését. 2018-ban az egyik bükkábrányi épület betöltéséből egy teljesen ép, faragott vadkanagyar látott napvilágot. A díszes agyart valószínűleg amulettként használták. A Kárpát-medencében csak egy hasonló tárgy ismert, de a sztyepei kultúrkörből, tőlünk keletre, az Alsó-Volga-vidéken már jóval gyakoribb. Legpontosabb párhuzamait a Kr. e. 5. századi sauumata halomsírokból ismerjük.

Kulcsszavak: Bükkábrány, szkíta korszak, szkíta állatstílus, vadkanagyar amulett

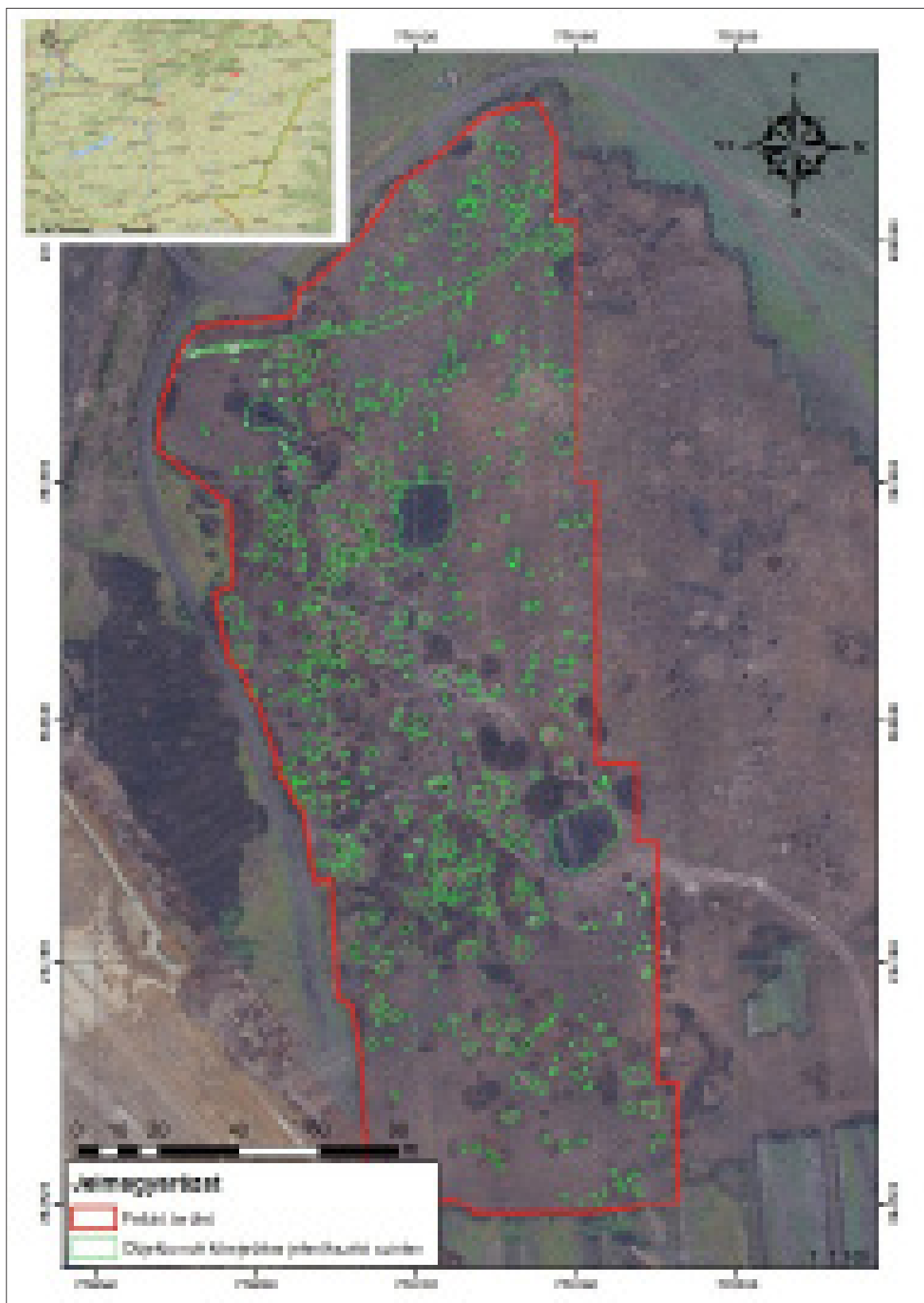
2017–2018-ban a Herman Ottó Múzeum munkatársaival megelőző feltárásokat végeztünk a Mátrai Erőmű Zrt. bükkábrányi lignitbányájában. A lelőhelyen, amely a Bükkábrány-Bánya, VIII/D-Nyugat nevet viselte, több korszak emlékei kerültek elő, kezdve a középső neolitikumtól, a vaskoron át egészen a római császárkorig. A terület Vatta településtől mintegy 2 km-re D-DNy-i irányban helyezkedett el, az egykori Csincse-patak bal partján. A régészeti korú megtelepedés az itt található domboldalon végig követhető volt, mind az alacsonyabban, mind a magasabban fekvő részekben.

A feltárt jelenségek közül kiemelkedett a vaskor időszaka, egy Kr. e. 4–3. századi település egészét sikerült megtalálnunk. A többnyire tárológödörökből és félig földbe mélyített épületekből álló falusias jellegű településen több érdekes megfigyelést is tettünk. Az első a Vekerzug-, vagyis a szkíta kultúra és a La Tène-, kelta kultúra együttes jelenléte. Ez észrevehető az objektumok típusából is, hiszen nagy számban jelentkeztek szkíta típusú, kerek alaprajzú épületek és téglalap alaprajzú kelta veremházak (CZIFRA 2015, 252; TÍMÁR 2007, 205). A két kultúra tárgyi emlékei gyakran egymással keveredve bukkantak elő, jelezve azt, hogy békés együttélés lehetett a két csoport között. Ez a jelenség nem egyedülálló, több korban és térben közel álló lelőhelynél figyeltek meg hasonlót – például Sajópetri és Polgár kelta kori telepein, továbbá Muhi és

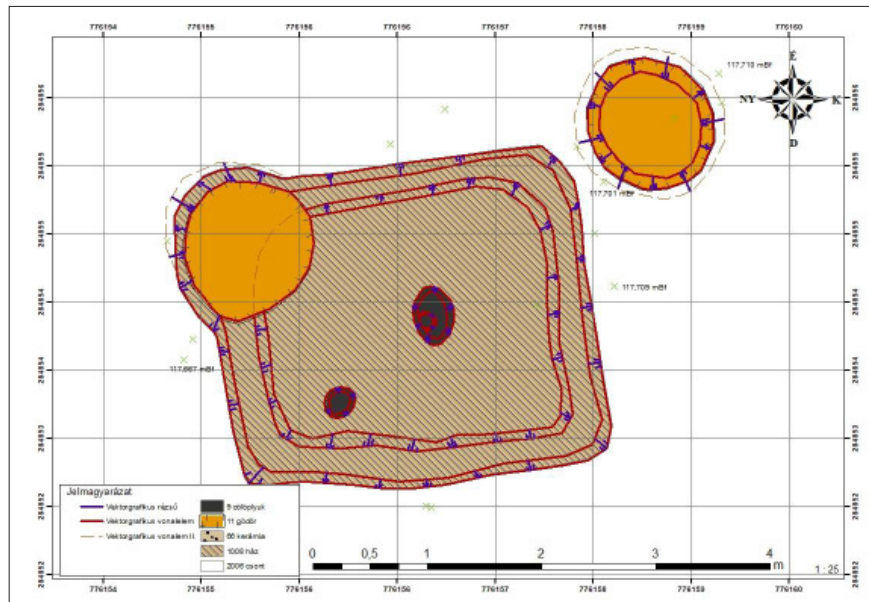
Ludas vaskori temetőiben is (CZAJLIK 2007, 322; SZABÓ–TANKÓ 2012, 151). A másik szembetűnő megfigyelésünk a nagyszámú ipari és gazdasági jellegű lelet volt. A korszakra jellemző orsógombok nagy mennyiségben kerültek elő, feltártunk továbbá két fazekas kemencét, és fémfeldolgozáshoz köthető tárgyak is adatolhatók voltak. Ezek alapján több műhelyépületet, illetve műhelykörzetet azonosítottunk.

2018 nyarán egy lekerekített sarkú, félig földbe mélyített épületet bontottunk ki. A 323 cm hosszú és 280 cm széles ház nem rendelkezett kimondottan nagy alapterülettel. Közepén egy cölöphelyet találtunk, egy továbbit pedig a DNy-i sarkában, ÉNy-i részen pedig kerek beásást figyeltünk meg, amely esetleg munkagödörként funkcionált. Az épület fala lépcsősen mélyült, így egy padkát alakítva ki. Az objektumtól közvetlenül ÉK-re egy gödör helyezkedett el, azonban ez már különálló, később beásott jelenség lehetett. Az előkerült leletanyag – legfőképp a kerámia – szkíta jellegű volt, ezen kívül díszített orsógombokat, csonteszközöket is találtunk. A legfigyelemreméltóbb azonban egy szinte teljesen ép vadkanagyar volt, aminek felületét faragással díszítették.

Az agyar hossza 17,8 cm, kopási felülete nagyjából 5 cm hosszú, átmérője a gyökér felőli részen 6,2 cm, a kopási felület kezdeténél 5,2 cm. Ezek a számok azonban nem fedik a valódi méreteket,

1. kép. A bükkábrányi feltárás térképe (készítette: Kiss Dániel, Herman Ottó Múzeum)
Fig. 1. Map of the Bükkábrány excavation (Map by Dániel Kiss, Herman Ottó Museum)

2. kép. Szkíta ház alaprajza (a digitalizálást készítette: Kiss Dániel, Herman Ottó Múzeum)

Fig. 2. Ground plan of a Scythian house (Digitized by Dániel Kiss, Herman Ottó Múzeum)

a megmunkálás miatt kisebb és rövidebb lett valamennyivel. Így is megpróbálhatjuk az egykori állapotát megtippelni. A Szederjei-féle táblázatba beillesztve 5-6 éves intervallum jön ki, mivel feltételezzük, hogy az agyar eredetileg hosszabb volt (SZEDERJEI 1940, 32). A Brandt-index csak a két átmérő arányával számol: a gyökérszélesség és a kopási felületnél mérttel. Esetünkben ez 1,19-es érték, ami az 5-7 éves életkornak felel meg (FARAGÓ-NÁHLIK 1997, 167). Ezek a módszerek legfeljebb 7-8 éves korig tudják meghatározni az állat korát, így feltételezhetjük, hogy legalább 5 éves, de még nem teljesen kifejlett egyedé volt az agyar.

Az agyar teljes felületén látható a megmunkálás nyoma, a faragáson kívül csiszolás és kopásnyomok is felfedezhetők. A gyökér felső végén kis rész letörött, ellentétes falán átfúrt. A törés szélén megmunkálás nyoma fedezhető fel, amely részben a faragott mintába is belenyúlik. Ebből következően

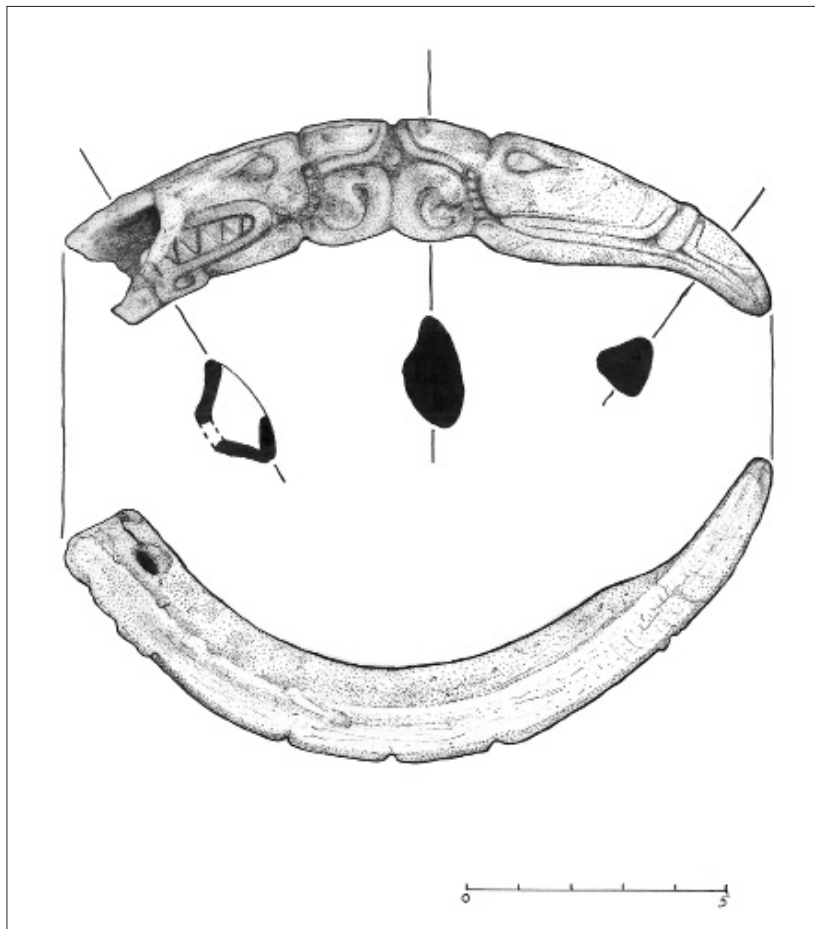
a sérülés a faragás után, a használati idő alatt keletkezett – elképzelhető, hogy pont az átfúrás miatt eleve sérülékenyebb volt az a rész. A faragott minta két állatfejet ábrázol, valamint két csigavonalas, vagy spirális mintát, amelyek a két fej találkozásánál találhatók. További gyöngyözéssel díszíthető meg a fej és a spirál minták között.

A bal oldalon lévő állatalakot ragadozóként ábrázolták. Ezt jelképezik a hegyes fogai, amelyeket viczorítva mutat. Szája széle csigavonalban visszahajlik, felső ajkánál és orránál látható a sérülés, így annak pontos formája nem ismert. Füle hátrahajlik, belesimulva az agyar ívébe. Az állatot farkasként határozhatjuk meg, párhuzamaira és magyarázatára később térünk ki. Jobb oldalon egy állatfej madárcsőröszerű orrban végződő képe jelenik meg. Füle a bal oldalihoz hasonlóan hátrahajlik. Az egész fejrészen vékony ajak húzódik végig, utolsó harmadánál törik meg egy részen. Itt egy függő-

3. kép. A vadkanagyar (Fotó: Baranczó Benedek)

Fig. 3. Boar tusk (Photo by Benedek Baranczó)

4. kép. A vadkanagyar rajza (Rajz: Horváth Fanni, Herman Ottó Múzeum)
 Fig. 4. Drawing of the boar tusk (Drawn by Fanni Horváth, Herman Ottó Museum)

leges, vastagabb tag látható, amely a fej felső részét két részre osztja. A párhuzamokból látni fogjuk, hogy ez a tag egy fog, egész pontosan vadkanagyar, azonosítva így a jobb oldali állatfejet.

Az ábrázolás legközelebbi párhuzama a Lajosmizse, M5 autópálya 26. lelőhelyén egy szkíta hulladékgyűjtőből előkerült, szintén ragadozó állatot ábrázoló csontveret (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 57). A tárgy töredékes, késnyél veretének határozták meg, valószínűleg farkast ábrázolhatott. Távollabbi párhuzamait, amiket már Istvánovits és Kulcsár is említ, az Alsó-Volga vidékén találjuk meg a szauromata kultúrkörben, a Kr. e. 6–5. században. Erről a vidékről nagy számban ismerünk agyarból, vagy egyéb állatfögből készített csüngőket, vereteket és amuletteket (DAVIS–KIMBALL–BASHILOV–YABLONSKY 1995, 115, Fig. 29–31). Ezek a leletek főleg temetkezésekből ismertek, és presztízstárgyként értelmezhetjük őket, mivel rendszerint fegyveres arisztokrácia, harcosok és papok sírjaiból kerültek elő. A bükkábrányi darab formai és díszítési hasonlóságok alapján amulettként határozható meg.

Maga a díszítési mód és alsó-volga-vidéki párhuzamai szélesebb körben a szkíta-szibériai állatstílus egyik helyi variánsára, a szauromata állatstílusra utalnak. Ennek két ágát lehet elkülöníteni: az alsó-volga-vidékit és a dél-urálit (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 56). Előbbi esetében inkább a csont, illetve fog alapanyagot részesítették előnyben, míg utóbbinál a bronzot. Korolkova gyűjtése alapján a két csoport szépen elkülönül (KOROLKOVA 2006, Tab. 59). Az alapanyagot túl a motívumok kapcsolatrendszerében figyelhető meg eltérés – míg az Alsó-Volga-vidéken a szkíta állatstílus hatásait lehet nyomon követni, addig a dél-uráli példányoknál a szaka–masszagéta stílus érvényesül (DAVIS–KIMBALL–BASHILOV–YABLONSKY 1995, 115). A szauromata állatstílusban ritkán jelenik meg állatküzdő, de több állatábrázolást előszeretettel használtak, mint például ragadozók, madarak és patások vonásait. Nem volt ismeretlen a polimorfizmus, a keverék lények megjelenése sem, amikor több állat jellegzetességeit ábrázolták egyszerre.

A bükkábrányi amulett ragadozófeje kísértetiesen hasonlít a már említett lajosmizsei veret ábrázolá-

5. kép. Párhuzamok az Alsó-Volga-vidékről (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 48. kép)
 Fig. 5. Parallels from the Lower Volga region (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, Fig. 48)

sára, Korolkova gyűjtésében pedig további farkasfej-mintázatok bizonyítják a sazuromata eredetét. Hasonló formája és kialakítása van két dél-uráli farkasfej motívumos tárgynak: a Pyatimar I., 4. számú kurgánjából előkerült bronz lószerszámveretnek és az Abramovkán talált ostornyel díszítésének (KOROLKOVA 2006, Tab. 32.11, 32.13).

Ami a bükkábrányi agyaron jobb oldalt látható állatot illeti, szintén Korolkova gyűjtése alapján mondhatjuk, hogy legvalószínűbben vadkant ábrázol. A kitüremkedő agyar szinte az összes hasonló faragáson megjelenik. Két párhuzamot emelnék ki itt is: egy kisebb bronz veretet Chastiye 7. számú kurgánjából és egy vadkanagyar faragványt a Glubokaya Pristan-i telepről (KOROLKOVA 2006, Tab. 9.8–9.9).

A bemutatott két állat megtalálható a sztyepén, gyakran ábrázolták őket. Mind a farkas, mind a vadkan veszélyes állat, tiszteletük ezért nem meglepő, egyes törzsek címerállatként is tekinthettek rájuk. Amulettén való megjelenésük nagy valószínűséggel óvó-védő, bajelhárító szereppel bírt, papok sírjában megjelenve pedig bizonyítottan vallási szereppel rendelkeztek. Tárgyalt példányunkon a vadkanfej különleges megjelenése, az erőteljesen megnyújtott orr adódhat az agyar sajátos formájából is, azonban egy madár-vadkan keverék lény ábrázolását sem zárhatjuk ki teljesen.

A sazuromata párhuzamok alapján az ilyen amulettek és az állatstílus a Kr. e. 6. század végén és az

5. század elején volt divatos, de még a 4. században is feltűnik (a Glubokaya Pristan-i agyart a Kr. e. 5–4. századra keltezték). Bükkábrányban ez idáig a Kr. e. 4–3. századi szkíta–kelta együttélést lehetett kimutatni, de mindenképpen számolni kell egy korábbi, tisztán szkíta kultúrájú lakossággal is, amit esetleg a későbbi kutatások tisztázhatnak. Ugyanakkor nem kizárható, hogy valamivel később került a Kárpát-medencébe a faragvány, mint a Kr. e. 6–5. század fordulójára, és hosszú időn át használhatták. A bükkábrányi sazuromata vadkanagyar amulett annyiban különbözik a keleti párhuzamaitól, hogy nem temetkezésből került elő, hanem telepobjektumból, de a tárgy esztétikája és minősége alapján egy előkelő származású személy tulajdona lehetett.

IRODALOM

CZAJLIK, Zoltán

2007 Les sites celtiques de la micro-région. In SZABÓ, Miklós (főszerk.): *L'habitat de l'époque de La Tène à Sajópetri Hosszúdűlő*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. 321–324.

CZIFRA, Szabolcs

2015 Scythian age circular structures in the Carpathian basin. In TREFNÝ, Martin (ed.): *The Early Iron Age in Central Europe. Proceedings of the conference held on*

- the 2nd–4th of July 2015 in Hradec Králové, Czech Republic.* 248–265.
- DAVIS-KIMBALL, Jeannine – BASHILOV, Vladimir A. – YABLONSKY, Leonid T. (szerk.)
1995 *Nomads of the Eurasian Steppes in the Early Iron Age.* Zinat Press, Berkeley CA.
- FARAGÓ Sándor – NÁHLIK András
1997 *A vadállomány szabályozása – A fenntartható vadgazdálkodás populációökológiai alapjai.* Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- ISTVÁNOVITS Eszter – KULCSÁR Valéria
2018 „...aligha állhat nekik bármely csatarend ellent.” *Egy elfelejtett nép, a szarmaták.* (A Jósza András Múzeum Kiadványai 74. – Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 5.) Jósza András Múzeum – Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszék, Nyíregyháza – Szeged.
- KOROLKOVA, Elena (Королюкова, Елена)
2006 Звериный стиль Евразии: искусство племен Нижнего Поволжья и Южного Приуралья в скифскую эпоху (VII–IV вв. до н.э.): проблемы стиля и этнокультурной принадлежности. The Animal Style of Eurasia. Art of the Lower Volga and South Ural Tribes in Scythian Epoch (7–4 centuries B.C.). St. Petersburg.
- SZABÓ, Miklós – TANKÓ, Károly
2012 La nécropole celtique à Ludas – Varjú-dűlő In SZABÓ, Miklós – TANKÓ, Károly – CZAJLIK, Zoltán (szerk.): *La nécropole celtique à Ludas – Varjú-dűlő.* Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. 9–152.
- SZEDERJEI Ákos
1940 Vadászat. Kormeghatározás – A vaddisznónál. *Erdészeti Lapok*, 79/1. 29–33.
- TÍMÁR, Lőrinc
2007 Structure d’habitat, formes de maison. In SZABÓ, Miklós (főszerk.): *L’habitat de l’époque de La Tène à Sajópetri Hosszúdűlő.* Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. 201–219.

SPECIAL BOAR TUSK AMULET FROM THE BÜKKÁBRÁNY MINE

Keywords: Bükkábrány, Scythian period, Scythian animal style, boar tusk amulet

The excavation of an Iron Age settlement in the Bükkábrány mine has been ongoing since 2017. Several archaeological periods were represented at the site, but the richest was the Iron Age with a BC. 4–3rd-century settlement. The characteristic of the unearthed village was a large mixture of materials from Scythian and Celtic culture. The multitude of economic memories of the settlement, which revealed a developed industry, was striking. It bears similarities in time and character to the Celtic settlement excavated at the Sajópetri-Hosszú földék site, where the survival of Scythian artefacts could also be demonstrated. In 2018, a completely intact, carved wild boar tusk came to light from the filling of one of the buildings. The decorated tusk was probably used as an amulet. From the Carpathian Basin, only one similar object is known, but it is much more common from the Lower Volga region, east of us, in the steppe culture. The most accurate parallels are known from BC. 5th-century Sarmatian tumulus burials.

Attila Németh